

BOEKBESPREKING

Gerard van Zanden

Bij het begin beginnen.

Het bijbels-theologisch project van Frans Breukelman

Utrecht: KokBoekencentrum Academic 2019.

Pag. 288. ISBN 978 90 435 3270 9. € 29,99.

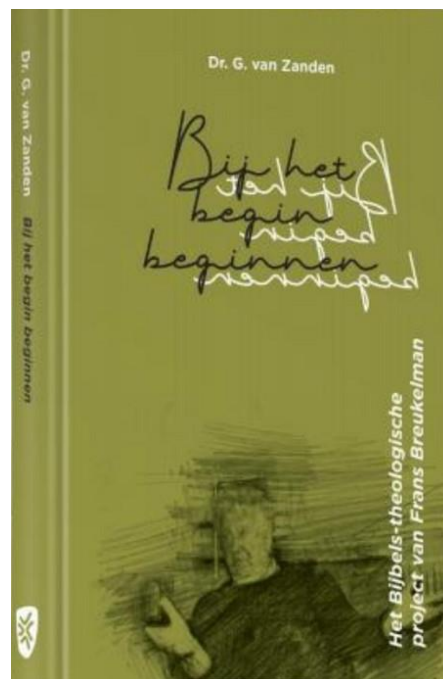
Ik begin met een persoonlijke opmerking. Al vroeg in mijn studententijd ben ik, VU-student, geraakt door Breukelmans wijze van bijbels-theologiseren. Zijn zaterdagcolleges op een bovenverdieping ergens op de Herengracht voerden je de bijbelse wereld binnen op een wijze die ik tot dan toe niet kende.

Gedurende mijn predikantschap (1985-2019) werd Breukelmans bijbels-theologisch werk (1980-2012) uitgebracht. Het staat compleet bij mij in de kast. Met regelmaat haal ik een 'cahier', zoals Breukelman zijn werkschriften noemde, ter raadpleging uit de kast, niet in het minst ook toen ik met mijn proefschrift over het wonder van de dodenopwekking (Lucas 7,11-17; 1 Kon. 17,17-24; Vita Apollonii IV,45)¹ bezig was.

Als bijzonder ervaren ik het dat aan het einde van mijn predikantschap een proefschrift over Frans Breukelman verschijnt. De auteur, Gerard van Zanden, gereformeerd predikant van Urk, promoveerde in juni 2019 aan de VU bij prof. dr. Rinse Reeling Brouwer. Van Zanden is niet de eerste die de bijbelse theologie van Frans Breukelman in kaart brengt, zijn promotor ging hem daarin voor,² maar hij is wel de eerste die met '(1) een analyse, (2) een contextualisering en (3) een waardering' (p. 5) komt. Van Zanden heeft Breukelman niet persoonlijk gekend. En dat is misschien maar goed ook, Breukelman was in zijn tijd bepaald niet onomstreden, dan is het goed als iemand die een zekere afstand heeft 'de man en zijn karwei' analyseert.

Zijn leermeesters

In zijn inleiding schetst Van Zanden heel kort (pp. 10-28) het leven van Breukelman (1916-1993). Wat mij betreft had hij in die biografische schets wel wat uitgebreider aandacht mogen besteden aan die mensen die voor Breukelman belangrijke leermeesters zijn geweest: Miskotte, Barth en Buber & Rosenzweig. Hoe precies zij zijn denken beïnvloed hebben, ik had het graag nauwkeurig in beeld gebracht gezien. Daarmee wil ik geenszins suggereren dat Van Zanden geen aandacht heeft besteed aan Miskotte, Barth en Buber & Rosenzweig, want dat heeft hij wel degelijk gedaan, maar dat gebeurt in zijn proefschrift niet als invloed die Breukelman ondergaan heeft van leermeesters, maar onder het kopje

¹ N.A. Riemersma, *Aan de dode een wonder gedaan: Een exegetisch-hermeneutische studie naar de dodenopwekking in Lucas 7,11-17 in relatie tot 1 Koningen 17,17-24 en Vita Apollonii IV,45* (ACEBTSS 14), Bergambacht 2016.

² R. Reeling Brouwer, 'De tien cahiers van de Bijbelse Theologie: Een overzicht', in: R. Reeling Brouwer *et al.* (red.), *Bijbelse Theologie in praktijk* (Om het levende Woord 20), Kampen 2012, 27-45.

‘Breukelman en zijn geestverwanten’ aan het slot van hoofdstuk 3 (pp. 136-166). Het is dan vooral Miskotte die de aandacht krijgt. In deze slotparagraaf wil Van Zanden m.i. niet alleen te veel, maar bespreekt hij ook te veel verschillende zaken onder één noemer, en wel die van de ‘geestverwantschap’. Breukelmans plaats binnen de ‘Amsterdamse School’ had een apart hoofdstuk verdient.

De plaats van de bijbelse theologie

Het eerste hoofdstuk laat direct een belangrijk probleem zien, waar Van Zanden m.i. onvoldoende oog voor heeft. Volgens Van Zanden wil Breukelman met zijn *bijbelse theologie* het dualisme tussen exegese en dogmatiek overwinnen.³ Van Zanden gaat hierin mee met K.H. Miskotte die Breukelmans werk op deze manier positioneerde. Wat Miskotte zo in Breukelman waardeert en waar hij Deurloo en anderen voor waarschuwt, is om het niet bij literaire analyse – het fenomenologische niveau van het zien’ – te laten, maar er ook voor te zorgen dat het tot ‘horen’ komt, wat een theologische exegese nodig maakt. Dat brengt me tot de gedachte dat het niet zozeer gaat om het dualisme tussen exegese en dogmatiek als wel veel meer om het dualisme tussen tekst (= *biblia*) en leer (= *sacra doctrina*) en dat *de theologische exegese* dat dualisme kan overwinnen. Of was voor Miskotte bijbelse theologie hetzelfde als theologische exegese?

Breukelman zelf zag de plaats van de bijbelse theologie anders. Hij zag de bijbelse theologie naast de dogmatiek, zoals uit zijn schema blijkt dat in zijn eerste cahier te vinden is (zie *BT* 1/1, p. 23, en in het proefschrift p. 37). Elders wijst Van Zanden erop dat de twee niet op een en dezelfde lijn kunnen staan, omdat hun studieonderwerp niet overeenkomt. ‘De bijbelse theologie onderzoekt de structuur van de bijbelse verkondiging, de dogmatische theologie houdt zich echter bezig met het actueel structureren van de christelijke leer op een manier die in het verlengde ligt van de structuur van de bijbelse verkondiging’ (p. 228).

Van Zanden laat beide schema’s in zijn boek functioneren. Het tweede schema keert namelijk terug in hoofdstuk 1, zie § 2 ‘Bijbelse theologie’ en § 3 Dogmatische Theologie, waar notabene de titel van het hoofdstuk luidt: ‘Bijbelse theologie tussen exegese en dogmatiek’. In de hoofdstukken 2 en 3 laat Van Zanden zich weer leiden door het schema: bijbelse theologie tussen exegese en dogmatiek. Zo heeft hoofdstuk 2 als titel ‘Het bijbels-theologische project van Breukelman als aanbod aan de dogmatiek en heet hoofdstuk 3 ‘Het bijbels-theologisch project van Breukelman als aanbod aan de exegese’.

Ik moet zeggen dat ik deze twee hoofdstukken niet alleen het minst boeiend vond, maar de noodzaak ervan ook niet echt zie. In plaats van die twee hoofdstukken was een analyse en een waardering van de tien cahiers op zijn plaats geweest. Van Zanden maakt het zich te makkelijk door te beweren dat ‘anderen’ (o.a. Rinse Reeling Brouwer) dat al gedaan hebben (p. 35, noot 19). Dat hoofdstuk had uit kunnen lopen op beantwoording van de vraag of de poging om het dualisme tussen exegese en dogmatiek te overwinnen, ook gelukt genoemd mag worden als je naar de tien cahiers kijkt.

Schema en definitie

Het schema dat Breukelman zelf hanteerde past overigens niet bij zijn definitie van bijbelse theologie (in *BT* 1/1, p. 19-20, in proefschrift, p. 38), want die definitie laat twee functies zien:

(1) Een beschrijvende, waarin het hem gaat om de structuur dan wel het grondpatroon van de bijbelse verkondiging dat bestaat uit vier grondwoorden: ‘namen’,

---

³ Ik had hier overigens graag een nadere schets en analyse van het probleem van dat dualisme tussen exegese en dogmatiek gezien.

‘woorden/daden’, ‘dagen’ en ‘de aarde onder de hemel’⁴ De beschrijving van deze grondwoorden vindt plaats in het tweede deel van zijn Bijbelse Theologie.

(2) De kritische functie van de bijbelse theologie wordt uitgeoefend in het vierde deel van de Bijbelse Theologie, als Breukelman – bij Barth, Calvijn en anderen – naar de structuur van de heilige leer kijkt; deze dient namelijk in overeenstemming te zijn met de structuur van de bijbelse verkondiging.⁵

Bijbelse theologie zit dan ook in *die* zin tussen exegese en dogmatiek in, dat het in de bijbelse theologie gaat om het aanwijzen van de structuur van de bijbelse verkondiging met het oog op het uitleggen van de tekstdelen en om te controleren of de structuur van de heilige leer bij de diverse dogmatici wel in overeenstemming is met de structuur van de bijbelse verkondiging.

In Breukelmans eigen definitie van bijbelse theologie valt de exegese zelf erbuiten. Het is opmerkelijk dat Breukelman zijn eigen exegetische werk geen plaats heeft gegeven binnen zijn definitie van bijbelse theologie. Hij had dat kunnen doen gezien zijn werkzaamheden aan Genesis als het eerste boek van het Oude Testament, en Matteüs als het eerste boek van het Nieuwe Testament. Breukelman was namelijk van mening dat in die eerste boeken het geheel van het OT respectievelijk het geheel van het NT aanwezig was.

De context van Breukelmans bijbels-theologische project

In Hoofdstuk 4 schetst Van Zanden de context van Breukelmans bijbels-theologische project. Wat hij in dat hoofdstuk vooral naar voren brengt is hoe Breukelman in de secularisatie een derde weg zocht tussen ‘assimilatie (beter nog: verzoening van moderniteit en christelijk geloof) en dissimilatie’. Breukelman was van mening, zo Van Zanden, dat een nieuw verstaan van de Schriften het antwoord zou zijn op het moderne heidendom (p. 199, zie ook p. 233-234). De plaats van dit hoofdstuk begrijp ik niet goed. Ik had het logischer gevonden, wanneer dit hoofdstuk over de context aan de beschrijving van de bijbelse theologie vooraf was gegaan. Het was hier meer de plaats geweest om te laten zien wat de plaats is van Breukelman binnen de bijbelwetenschap (OT, NT, exegese, bijbelse theologie en vertalen), zeker ook gezien de kwalificatie van onwetenschappelijkheid die Breukelman vaak verweten werd (p. 2-3, 239). Dat die positionering ontbreekt, kan ik niet zeggen (zie p. 211-212), maar die had wel veel uitgebreider gemogen. Duidelijk zou zijn geworden dat Breukelman in de bijbelwetenschap op een aantal punten zijn tijd vooruit was.

De receptie van Breukelmans werk

In Hoofdstuk 5 komt de kritische receptie van Breukelmans denken aan de orde: (1) exegetisch (C. Houtman), (2) theologie-historisch (W.J. van Asselt) en (3) dogmatisch (J. Muis). Hier liggen beslist punten, Van Zanden wijst daar zelf ook op, die om verdergaand gesprek vragen. In dat kader heb ik nog wel een wens: een bijeenkomst waarin dit proefschrift van Gerard van Zanden centraal staat, en waarin Breukelmans werk

---

⁴ In mijn recensie van *BT II/2* in *Interpretatie* 18/8 (2010), 25-27, noemde ik die vier grondwoorden een bijbels-theologische verwoording van de vier narratologische grondbegrippen: personages, geschiedenis, tijd en plaats.

⁵ Van Zanden wijst er terecht op dat Breukelman het woord ‘hermeneutiek’ op twee verschillende manieren gebruikt. Maar m.i. gebruikt Breukelman dit woord toch nog weer wat anders dan Van Zanden beweert (p. 76). Enerzijds is het woord de aanduiding van de relatie tussen het geheel en de delen. De bijbelse theologie formuleert het geheel, van belang voor de exegese van de tekstdelen. In de uitspraak ‘Dogmatiek als Hermeneutiek’ (zie ook p. 227) is hermeneutiek – hoe opmerkelijk – een ander woord voor ‘exegese’ (p. 63, noot 156), en niet zoals Van Zanden zegt ‘de structuur van de bijbelse verkondiging’ (p. 76, zo ook R. Zuurmond, p. 231).

theologisch nog eens verder doordacht wordt. De door Houtman, Van Asselt en Muis genoemde punten, zouden daarbij als aanzet kunnen dienen. Wie gaat dat organiseren?

'Er wil iets gezegd worden'

Met de titel 'Er wil iets gezegd worden' boven het laatste 'hoofdstuk' geeft Van Zanden treffend weer waar Breukelman ten diepste door gedreven werd. In dit hoofdstuk maakt Van Zanden de balans op: om allereerst te constateren dat de revolutie die Breukelman hoopte te ontketenen niet heeft plaatsgevonden. Breukelmans gedachtengoed krijgt nog maar weinig gehoor. Ten tweede formuleert Van Zanden een aantal vragen aan de theologie (h.l. de exegese en de dogmatiek) die opkomen vanuit Breukelmans gedachtengoed (p. 246, 249). Als derde punt noemt Van Zanden het oecumenisch potentieel van zijn project, maar dat zie ik nog niet zo, juist omdat Breukelman een bij uitstek 'gereformeerd' theoloog is, voor wie het *sola scriptura* allesbepalend was. Als vierde en laatste punt is Van Zanden van mening dat Breukelmans bijbels-theologisch project buitengewoon goed aansluit op de toekomstvisie van de PKN ('Kerk 2025: waar een Woord is, is een weg') om ten slotte met vijf handreikingen te komen die 'Breukelman' aan de kerk van vandaag doet.

De uitgave van het proefschrift

Helaas verdient ook de *uitgave* van het proefschrift een aantal opmerkingen. Het is wel erg jammer dat het boek door zoveel fouten wordt ontsierd. Daarbij, mijn exemplaar kent verschillende lege pagina's, vier om precies te zijn: twee tussen 151 en 152 en twee tussen 153 en 154. De tekst loopt gelukkig wel gewoon door.

Evaluatie

Wat Van Zanden mij heeft laten zien: (1) Dat Breukelman door Miskotte is beïnvloed, was me niet onbekend, door het proefschrift ben ik gaan zien dat die invloed nog veel groter was dan ik gedacht had. (2) Van Zandens theologische duiding van Breukelmans persoonlijkheid met behulp van Miskottes spreken over 'kennis en bevinding' houd ik voor adequaat. Met die duiding slaat Van Zanden de spijker op zijn kop. Waarom deze duiding geen slotparagraaf vormt van zijn biografische schets begrijp ik niet goed. Dat had daar mooi gepast. (3) De beschrijving van Breukelmans bijbelstheologisch project (p. 38-60) had beslist scherper en systematischer gekund.

Tot slot. We mogen Van Zanden dankbaar zijn dat hij Breukelmans bijbelse theologie opnieuw onder de aandacht heeft gebracht. Met recht heeft hij daarbij ook gewezen op een aantal zwakten en tekorten in Breukelmans bijbels-theologisch werk. Maar het vraagt wel om een verder gaand gesprek over Breukelmans gedachtengoed.

Nico Riemersma